

KANUNÎ DÖNEMİNDE “MAHFÎ” BİR ŞAİR: MAHFÎ-İ GİLANÎ VE BİH-İ ÇİNÎ TERCÜMESİ

Gülşah TAŞKIN*

ÖZET

Mahfi-i Gilanî Kanunî'nin İrakeyn Seferi sonrasında, Şah Tahmasb'ın zulmünden kaçarak Osmanlı'ya sığınan ve Farsçanın yanı sıra Türkçe eserler de kaleme almış İranlı bir şairdir. Kaynaklarda, on altıncı yüzyıl şairlerinden biri olan Mahfi-i Gilanî hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Gilan (Geylan) hükümdarı Ebu'l-Muzaffer Bahadır Han'ın şairi olan ve onunla birçok sefere katılan Mahfi-i Gilanî, Muzaffer Han'ın ölümü üzerine İstanbul'a gelmiş ve Kanunî Sultan Süleyman'ın hizmetine girmiştir. Şairin; devlet büyükleri tarafından uğradığı haksızlıkları anlattığı *Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilanî* adlı otobiyografik bir eseri ve *Tercüme-i Bih-i Çinî* adlı bir tıp risalesi tercümesi bulunmaktadır.

Aslı Hintçe olan bu risaleyi Mahfi-i Gilanî önce Muzaffer Han için Farsçaya, ardından Kanunî için Türkçeye tercüme etmiştir. Ünlü Mesnevi şârihi Gelibolulu Musluhiddin Sürurî tarafından da Türkçeye tercüme edildiği bilinen bu eserde bih-i çininin özellikleri, hangi hastalıklara iyi geldiği ve bih-i çini terkinin nasıl uygulanacağı ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Bir tıp risalesi olmasına rağmen yer yer edebî bir eserin özelliklerini de taşıyan *Bih-i Çinî*, Osmanlı'da ilim ve edebiyatın her zaman için kesin çizgilerle ayrılmadığını da gösteren bir örnektir.

İki bölümden oluşan bu makalenin ilk bölümünde, Farsçanın yanı sıra Türkçe eserler de vermiş İranlı bir şair olan Mahfi-i Gilanî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilecek, ikinci bölümde ise yukarıda sözü edilen tıp risalesi incelenecektir. Makalenin sonunda araştırmacılara kaynak olması açısından eserin transkripsiyonlu metni verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kanunî Sultan Süleyman, Muzaffer Han, Mahfi, Bih-i Çinî, Tercüme

* Dr. Okt. Koç Üniversitesi, Türkçe İletişim Programı, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, El-mek: gulsahtaskin@yahoo.com, gtaskin@ku.edu.tr

**A HIDDEN POET IN THE PERIOD OF SULEIMAN THE
MAGNIFICENT: MAHFÎ-İ GİLANÎ AND HIS TRANSLATION OF
BİH-İ ÇİNÎ**

ABSTRACT

We have little information about the life and works of the sixteenth century Persian poet Mahfî-i Gilanî. He was from Gilan and composed poetry under the patronage of Muzaffer Khan, the ruler of Gilan, with whom he also participated in campaigns. After Muzaffer Khan died, he escaped from Safavid's cruelty and came to Istanbul where he entered Süleiman the Magnificent's service. While he was living in Istanbul he wrote an *Arz-ı Hal* in which he narrated his life in Istanbul and complained about unfair manners of certain statemen. He also wrote a translation booklet about medicine titled *Tercüme-i Bih-i Çinî*.

Bih-i Çinî had previously been translated into Turkish by Musluhiddin Sürurî who was a well known poet and commentator of Masnavi. This booklet was later translated from its original into Persian by Mahfî and presented to Muzaffer Khan. The same booklet in which bih-i çinî's features are explained in detail was also translated in Turkish and presented to Süleiman the Magnificent.

This article has two parts. The first part is about the life and works of Mahfî-i Gilanî. An analysis of *Tercüme-i Bih-i Çinî* will be given in the second part of the article. For the purpose of stimulating further research the full text of *Bih-i Çinî* with transcription is given at the end of the article.

Key Words: Suleiman The Magnificent, Muzaffer Khan, Mahfi, Bih-i Çinî, Translation.

Giriş

On altıncı yüzyıl, özellikle de Kanunî Sultan Süleyman devri, Osmanlı İmparatorluğu'nun her alanda olduğu gibi ilmî ve edebî faaliyetler açısından da en parlak dönemi kabul edilir. Kanunî ve çevresindeki birçok devlet adamı, şairleri ve ilim adamlarını himaye altına almış ve onlara destek olmuştur. Bir önceki yüzyılda da olduğu gibi, düzenlenen seferler sonrasında İmparatorluğa katılan topraklardan birçok ilim adamı ve sanatçının İstanbul'a geldiği ve devlet adamları tarafından korunup desteklendiği de bilinmektedir.

Mahfî-i Gilanî de Kanunî'nin Irakeyn Seferi sonrasında, Şah Tahmasb'ın zulmünden kaçarak Osmanlı'ya sığınan ve Farsçanın yanı sıra Türkçe eserler de kaleme almış İranlı bir şairdir. Şairin; başından geçenleri, devlet büyükleri tarafından uğradığı haksızlıkları, bu durumdan duyduğu rahatsızlıkları dile getirdiği ve Kanunî'ye sunduğu *Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilanî* adlı otobiyografik bir eseri ve *Tercüme-i Bih-i Çinî* adlı Türkçe bir tıp risalesi tercümesi bulunmaktadır.¹

¹ Bu makale 20-22 Ekim 2011 tarihlerinde Çukurova Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından düzenlenen Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu'nda sunulan "Kanunî Döneminde "Mahfî" Bir Şair: Mahfî-i Gilanî ve *Bih-i Çinî* Tercümesi" adlı bildirisinin geliştirilmiş halidir.

Bu makalede Kanunî dönemi şairlerinden biri olan Mahfî-i Gilanî’yi ve *Tercüme-i Bih-i Çinî* adlı eserini tanıtmak amaçlanmıştır. İki bölümden oluşan makalenin ilk bölümünde, çeşitli kaynaklarda verilen bilgiler ve şairin eserlerinin incelenmesi sonucunda elde edilen veriler değerlendirilerek Mahfî’nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilecek, ikinci bölümde ise *Tercüme-i Bih-i Çinî* adlı tıp risalesi incelenecektir. Makalenin sonunda, araştırmacılara kaynak olması açısından sözü edilen eserin transkripsiyonlu metni verilmiştir.

Hayatı

Kaynaklarda, on altıncı yüzyıl İran şairlerinden biri olan Mahfî-i Gilanî hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bağdatlı Ahdî’nin 971/1563 tarihinde kaleme aldığı *Gülşen-i Şu’arâ*’sı dışında on altıncı yüzyılda ve daha sonrasında yazılmış tezkirelerin hiçbirinde Mahfî’nin adına rastlanmaz. Bilindiği üzere Ahdî, tezkiresinde başka kaynaklarda adı geçmeyen ve İmparatorluğun doğusunda yer alan Irak, Suriye, Mısır, Azerbaycan gibi bölgelerde yetişmiş birçok şair hakkında bilgiye yer vermiştir (Solmaz 2005, VIII). Mahfî-i Gilanî de sadece bu tezkirede anılan isimlerden biridir.

Adı geçen eserde, şairin Gilanlı (Geylan) olduğu, Gilan sultanı Muzaffer Han’ın hizmetinde bulunduğu, 965/1557-1558’de İstanbul’a gelip devlet hizmetine girdiği kaydedilir ve devlet adamlarıyla arası bozulan şairin bu sebepten “dîvân-ı sultânî”den sürüldüğü (540) belirtilir. Ahdî, “Sultân Süleymân-ı felek-bârgâh hazretlerine arz-ı hâl sunup biñ dürlü belâlarla beş on akçe ulûfeye mâlik olmuş. Aksâm-ı şi’r dimege sâlik geçinüp müddet-i mediddür ki kendü re’yi ile pâdişâh-ı âlem-penâhın nâmına Şâh-nâme nazm itmege evkâtın zâyî itmeden hâlî degüldür” (540) diyerek Mahfî’nin şiirlerini pek beğenmediğini vurgular ve şairin kendi isteğiyle Kanunî adına bir Şahname kaleme aldığını haber vererek şiirlerinden bazı örnekleri kaydeder. Aynı eserde Ahdî, Mahfî ile sohbet ettiğini, şairin kendisine şiirlerinden örnekler okuduğunu (541) söyler. Ahdî’nin şair ile hangi tarihte ve nerede görüştüğüne dair herhangi bir kayıt yoktur. Sözü edilen eserin inceleme kısmında Ahdî’nin kimi şairlerle nerede görüştüğü listelenirken Mahfî ile İstanbul ve Bursa’da buluştukları (25) belirtilmekteyse de bu bilgiye nasıl ulaşıldığı bilinmemektedir. Tezkirede şairin asıl adı, doğum ya da ölüm tarihi, ailesi, eğitimi ve buna benzer diğer bilgiler kaydedilmemiştir.

Gülşen-i Şu’arâ dışında, *Kâmûsu’l-A’lâm*’da biri kadın olmak üzere Mahfî mahlaslı iki şairden bahsedilir. Eserde Mahfî’nin İran şairlerinden olduğu, Reşt kasabasında yetiştiği, Fars hâkimi İmam Kuli Han’ın hizmetinde bulunduğu ve Kızılbaşları yermekle meşhur olduğu söylenir (Şemsettin Sami 1996, 4236). Mahfî’nin Gilan’ın merkezi olan Reşt kasabasının hâkimi Muzaffer Bahadır Han’ın hizmetinde bulunduğu ve eserlerinde belirttiği gibi Kızılbaşlarla sürekli anlaşmazlıklar yaşadığı, onları her fırsatta şiirleriyle yerdığı kendi ifadelerinden de bilinmektedir. Fakat şair hakkında verilen bilgi bunlarla sınırlı olduğu için *Kâmûsu’l-A’lâm*’da bahsedilen şairin Mahfî-i Gilanî olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değildir.

Yukarıda bahsedilen iki kaynak dışında Mahfî ve eserleriyle ilgili bilgi veren çeşitli kataloglar da bulunmaktadır. Bu eserlerde genelde Ahdî’nin şair hakkında verdiği bilgiler tekrarlanır; fakat kataloglardaki bazı bilgilere temkinli yaklaşmakta fayda vardır. Örneğin *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi* adlı eserde Mahfî’nin asıl adının Mahmud, lakabının ise İmadeddin olduğu (İhsanoğlu vd. 2008, 191) söylenmekte ise de şairin elimizde bulunan herhangi bir eserinde ve diğer kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır. Mahfî’nin adının *Tercüme-i Bih-i Çinî* dolayısıyla geçtiği bir kaynak olan *Keşfü’z-Zünûn*’da verilen bir bilgi bu duruma açıklama getirir niteliktedir. *Keşfü’z-Zünûn*’da “Risaletün fi *Çub-ı Çinî*” başlığı altında, *Çub-ı Çinî* yazarı olarak iki kişinin ismi kaydedilir. Bunlardan biri Mahfî-i Gilanî’nin *Bih-i Çinî* tercümesine esas aldığı eserin yazarı Nurullah Alaaddin diğeri ise İmadeddin Mahmud eş-Şirazî’dir (Yaltkaya ve Kilisli Rif’at Bilge 1941, 858). Görüldüğü gibi katalogda Mahfî’nin asıl adı ve lakabı olarak

Turkish Studies

verilen isim, aslında *Bih-i Çini* tercümesine esas alınan eserin yazarlarından birisinin adıdır. Katalogda bu konuda bir karışıklık yapılmış olmalıdır.

Yine aynı katalogda “Mahfî-i Gilanî” başlığının yanına Abu Hayrullah isminin kaydedildiği görülür. Muhtemelen bu karışıklık *Türkiye Kütüphaneleri İslâmî Tıp Yazmaları Katalogu*’nda verilen bilginin aynen aktarılmasından kaynaklanmaktadır; çünkü benzer bir şekilde *Türkiye Kütüphaneleri İslâmî Tıp Yazmaları Katalogu*’nda Mahfî-i Gilanî başlığının yanında soru işaretiyle birlikte Abu Hayrullah ismi (Şeşen vd. 1984, 355) kayıtlıdır; fakat bu bilginin kaynağı belirtilmemiştir. Sonuç olarak eldeki kaynaklarda Mahfî’nin asıl adı veya lakabı hakkında sağlıklı bir bilgi bulunmamaktadır.

Kaynaklarda aktarılan bu kısıtlı bilgiler dışında, elimizde bulunan eserlerinde anlattıklarından yola çıkılarak Mahfî’nin yaşam öyküsüyle ilgili daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak mümkün olmaktadır.

Mahfî-i Gilanî *Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilanî*² adlı eseri ile *Bih-i Çini* tercümesinin başında Ahdi’nin ve yukarıda bahsedilen katalogların verdiği bilgiye paralel bir şekilde Gilan Şahı Muzaffer Bahadır Han’ın şairi ve en yakınlarından biri olduğunu (3b), başta Kızılbaşlar üzerine düzenlenen seferler olmak üzere, Kulzüm Denizi, Lahecan, Mazenderan ve Şirvan’a yapılan birçok seferde Muzaffer Şah’ın yanında bulunduğunu (3b) belirtir. Kaydettiğine göre Mahfî, bu seferlerde olup bitenleri manzum olarak Farsça söylemiştir (3b). Tıpkı bir Şahnameci gibi olayları olduğu anda anlattığını söyleyen Mahfî’nin veya başka birinin bu manzumeleri ya da eserleri kayıt altına alıp almadığı şimdilik bilinmemektedir.

Mahfî, Muzaffer Şah³-diğer adıyla Emir Dubaç Han-Kanunî’nin İrakeyn Seferi sırasında Osmanlı ordusuna katıldığı zaman da onunla birlikte olduğunu ve sultanın Kanunî ile birebir görüştüğü esnada bile yanından ayrılmadığını “saâdetlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleriyle diyâr-ı Karağan’da mülâkî olduklarında bile idüm” (3b) sözleriyle *Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilanî* adlı eserinde bildirmektedir.

Aynı eserde Mahfî, Osmanlı’ya itaat ettiği için Muzaffer Şah’ın Şah Tahmasb tarafından hapsedildiğini, “âteş-i sûzâna” verilerek türlü eziyetlerle şehit edildiğini (4a) bildirir. Mahfî’nin anlattıkları *Tarih-i Gilan* adlı eserde de doğrulanır. Bu eserde verilen bilgiye göre Muzaffer Şah, Şah Tahmasb’ın hükmüyle tutuklanmış, 7 Rebiülahir 943/23 Eylül 1536’da; yani Gilan’a döndükten yaklaşık iki sene sonra demir bir kafese koyularak bir caminin iki minaresi arasına asılmış ve ateşe verilerek öldürülmüştür (Kedyur t.y., 72). Mahfî *Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilanî*’de Muzaffer Sultan’la birlikte hapsedildiğini, onun şairi ve yakını olduğu için Kızılbaşlardan türlü

² Araya başka bir eser girmediği sürece alıntılarının yanında verilen varak numaraları *Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilanî*’nin Millet Kütüphanesi Ali Emiri Tarih 1023 numarada kayıtlı nüshasına aittir. Eserin genelindeki bilgilerin özetlendiği kısımlarda varak numaraları belirtilmemiştir.

³ Muzaffer Şah yani asıl adıyla Emir Dubaç Han, İshakiyye sülalesinden Emir Hüsameddin’in oğlu olup 922-943/1516/1517-1536-1537 (Danişmend 1971, 167; Kedyur t.y., 70-71; Uzunçarşılı 2006, 350) tarihleri arasında İran’ın kuzeyinde Hazar Denizi’nin güneyinde bulunan ve idare merkezi Reşt şehri olan Gilan’da (Şemsettin Sami 1996, 3943-3945) hüküm sürmüştür. Muzaffer Şah önceleri Safevilere isyan etmiş; fakat daha sonra 927-928/1521’de başka sultanlarla birlikte Tebriz’e gelerek Şah İsmail’e bağlılığını bildirmiştir (Gündüz 2010, 150). Şah İsmail’e itaat eden Emir Dubaç bu nedenle Muzaffer Han lakabını almış (Danişmend 1971, 167) ve Şah İsmail’in kızkardeşi olan Haneş Begüm ile evlendirilmiştir (Gündüz 2010, 150; Kedyur, t.y., 71). Bir süre Şah İsmail’in hizmetinde bulunan Muzaffer Han, Şah’ın 930-931/1524’te ölümü üzerine tahta geçen ve 930-931/1524-983-984/1576 tarihleri arasında hüküm süren Şah Tahmasb (Uzunçarşılı 2006, 348) ile sorunlar yaşamaya başlamıştır. Kanunî’nin İrakeyn Seferi sırasında Emir Dubaç Han da 941 Muharrem/13 Temmuz 1534 tarihinde İbrahim Paşa’ya itaat etmiş (Danişmend 2006, 167; Uzunçarşılı 2006, 351) ve Kanunî’yle de görüşerek itaatini bildirmiş, 21 Rebiülevvel 941/30 Eylül 1534’te on bin askerle birlikte Osmanlı ordusuna katılmıştır (Danişmend 1971, 167; Kılıç 2006, 197; Uraz 1968, 99). Kanunî’den iltifat gören ve ziyafetler verilerek ağırılanan Muzaffer Han’ın (Uraz 1968, 99) görevli olarak memleketi Gilan’a dönmesine izin verilmiştir (Kılıç 2006, 198; Uzunçarşılı 2006, 351).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

eziyetler gördüğünü söyler (4a). Fakat Mahfî Şah Tahmasb’ın elinden kurtulmuş, bin türlü zorluk ve eziyetlerle İstanbul’a gelerek Kanunî’ye sığınmıştır (4a). Daha önce belirtildiği üzere Ahdî, Mahfî’nin İstanbul’a geliş tarihini 965/1557-1558 olarak verir; ama yukarıdaki verilerden ve bizzat Mahfî’nin adı geçen eserinde anlattıklarından yola çıkılarak bu bilginin yanlış olduğu söylenebilir. Ayrıca Mahfî yazılış tarihi en erken 965/1557-1558 olan *Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilanî*’sinde yirmi yılı aşkın bir süredir İstanbul’da olduğunu (5a) vurgulamaktadır. Bu bilgi de şairin İstanbul’a 965/1557-1558’de değil, daha erken bir tarihte, yaklaşık olarak 943/1536’dan sonra geldiğini doğrular.

Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilanî’de bahsedilen yirmi yıllık süre içerisinde Mahfî’nin İstanbul’da nasıl bir hayat yaşadığı ve neler yaptığı ayrıntılarıyla öğrenilememekle birlikte bu konuyla ilgili bazı bilgiler elde edilebilmektedir. Eserde belirtildiği üzere İstanbul’da lütuf ve ihsanlarla karşılandığını söyleyen Mahfî’ye maaş bağlanmıştır (5a). Fakat şairin hangi görevde bulunduğu bilinmemektedir.

Gene aynı eserde anlattığına göre Mahfî İstanbul’da yaşlı bir kadından satın aldığı harap haldeki bir arsayı mamur etmiş, burada evler, dükkânlar ve fırınlar kurmuştur (5b). Fakat Kızılbaşlarla her daim başı dertte olan Mahfî burada da onlarla karşı karşıya gelmiştir. Aralarında eski bir sarayağası olan Frenk Ali Ağa, Damat Rüstem Paşa ve ona yakın bazı kimselerin de bulunduğu çeşitli devlet adamlarıyla ve başka kişilerle bu arsa nedeniyle anlaşmazlıklar yaşamıştır. Özellikle Kızılbaşları yerdiği için kendisine düşman olan bu kişiler Kızılbaşlarla da birlik olup yalancı şahitler aracılığıyla bu ev ve dükkânları elinden almaya çalışmışlar ve ona türlü eziyetlerle haksızlık etmişlerdir. Mahfî, bu olayı ve başından geçen diğer ilginç olayları anlattığı *Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilanî*’yi Kanunî’ye sunar ve âdil şahitler ile onu bu durumdan kurtarması için padişaha yalvarır. Eserini padişaha sunmasının ardından birkaç akçe ulufe aldığı (Solmaz 2005, 540) Ahdî tarafından bildirilmektedir.

Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilanî’de Mahfî, İstanbul’daki hayatının belirli bir döneminin yanı sıra eserleriyle de ilgili bilgi verir. Söylediğine göre Mahfî; kaside, gazel, rubai ve kıtalardan oluşan bir divan tertip etmiştir. Şairin “bi’l-fi’l” elinde bulunduğunu (5a) vurguladığı bu eser şu anda kayıtlarda bulunmamaktadır. Bunun dışında Mahfî, Ahdî’nin verdiği bilgiye paralel bir şekilde Kanunî için 7000 beyitlik bir Şahname kaleme aldığını haber verir (5a); fakat bu eser de şu an elimizde değildir. Şair, Kanunî döneminde Peç (Budin) ve Temeşvar’a düzenlenen seferleri ve Kızılbaşlarla yapılan çeşitli savaşları “kendüm söyledüm ve dahi yazdum” (5a) diyerek başka eserlerinin varlığından bahsetmekteyse de herkes tarafından beğenildiğini (5a) söylediği bu eserlere de henüz ulaşamamıştır. Fakat verilen bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Mahfî’nin oldukça üretken bir şair olduğu söylenebilir.

Şairin ölüm tarihiyle ilgili herhangi bir kaynaktan kayıt yoktur. Şu ana kadar verilen bilgilerden hareketle bu konuyla ilgili sadece tahmin yürütülebilmektedir. Mahfî’nin, kayıtlarda yer alan en son eseri olan *Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilanî*’nin en erken 965/1557-1558’de kaleme alındığı göz önünde bulundurularak Mahfî’nin bu tarihten sonra vefat ettiği söylenebilir. Eğer Bağdatlı Ahdî’nin *Gülşen-i Şu’arâ*’yı 971/1563 tarihinde kaleme aldığı ve tarihi bilinmese de Mahfî ile birebir görüşmüş olduğu dikkate alınırsa şairin 971/1563’ten sonra ölmüş olması ihtimal dâhilindedir.

Mahfî’nin hayatı hakkındaki bilgiler şimdilik bundan ibarettir. Makalenin bundan sonraki kısmında şairin kısaca eserlerinden bahsedilecek ve *Tercüme-i Bih-i Çinî* adlı tıp risalesi ayrıntılı olarak tanıtılacaktır.

Eserleri

Daha önce de belirtildiği gibi Mahfi'nin, *Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilanî*'sinde varlığını haber verdiği ve *Gülşen-i Şu'arâ*'da ismi geçen bazı eserleri bulunmaktaysa da bu eserlerin nüshaları henüz ortaya çıkmamıştır. Bunların dışında çeşitli kataloglarda Mahfi'ye ait olduğu belirtilen ve kütüphane numaraları verilen iki risale daha bulunmaktadır.

Bunlardan ilki *Türkiye Kütüphaneleri İslâmî Tıp Yazmaları Katalogu*'nda adı geçen *Risaletün fi Havasi'l-ecza* adlı tıp risalesidir (Şeşen vd. 1984, 355). Risale, Millî Kütüphane Yz.A.1952/13 numarada kayıtlı gözükmektedir. Bir diğeri ise gene Millî Kütüphane Yz.A.1952/13 numarada kayıtlı görünen *Risale-i Tıbb Mahfi*'dir. Kültür Bakanlığı'nın sitesinde bu nüshanın yerinde başka bir yazmanın görüntüsü olduğu için nüshaya ulaşmak mümkün olmamıştır. İsimleri farklı olmasına rağmen her ikisinin de kayıt numaralarının aynı olması *Risaletün fi Havasi'l-ecza* ve *Risale-i Tıbb Mahfi*'nin aynı eser olabileceğini düşündürmektedir.

Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilanî

Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilanî'nin şu ana kadar bulunabilen tek nüshası Millet Kütüphanesi Ali Emiri Tarih 1023 numarada kayıtlıdır. Kanunî Sultan Süleyman'a sunulmak üzere en erken 965/1557-1558 tarihinde kaleme alınan eser manzum-mensur karışık olarak yazılmıştır. Eserde Farsça manzumeler oldukça önemli bir yer tutmaktadır.⁴

Tercüme-i Bih-i Çini :

Eserin şu ana kadar tespit edilebilen üç nüshası bulunmaktadır. Bunlardan ilki Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 1685/4, diğeri ise Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 297 numarada kayıtlıdır. *Bih-i Çini*'nin üçüncü ve son kopyası ise İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY1032 numarada gözüke de makalenin yazıldığı sırada adı geçen kütüphane kapalı olduğu için bu nüshaya ulaşılammış ve bu nedenle metin oluşturulurken yukarıda bahsedilen iki nüshadan yararlanılmıştır. *Tercüme-i Bih-i Çini*⁵, *Çub-ı Çini* adıyla da bilinen ve aslı Hintçe olan küçük bir tıp risalesinin Türkçe tercümesidir. Recep 963/Mayıs-Haziran 1556'da tamamlanan *Bih-i Çini*'nin sonunda eserin yazılış tarihi şu beyitlerle verilir:⁶

Hak ta'âlâ fazlıla mâh-ı Receb

Bu risâle didüm itdüm müstakîm (258b)

Ger sorarsın târihin ey ehl-i dil

[Hem] tokuz yüz altmış üç oldu mukîm (259a)

Bih-i Çini'nin giriş kısmında şairin belirttiğine göre aslı Hintçe olan bu risaleyi Mahfi-i Gilanî önce Muzaffer Han için Farsçaya, ardından Kanunî için Türkçeye tercüme etmiştir (246b-247a). Mahfi bu çevirilerini aşağıdaki beyitlerle bildirir:

⁴ *Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilanî*'nin transkripsiyonlu metnini ayrıntılı bir inceleme kısmıyla birlikte yayına hazırlamaktayım.

⁵ Bih-i çini ya da çub-ı çini, smilax saparna adıyla bilinen ve eskiden kökü hekimlikte kullanılmış olan zambakgillerden yeşilimsi çiçekli, dikenli ve tırmanıcı bir bitkidir. Saparna bitkisi günümüzde de alternatif tedavi yöntemlerinde kullanılmaktadır.

⁶ Bundan sonra yapılan alıntılarının yanında verilen varak numaraları *Tercüme-i Bih-i Çini*'nin Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 1685/4 numarada kayıtlı nüshasına aittir. Araya başka bir yazmadan alıntılar girdiğinde bu ayrıca belirtilecektir.

Hind dilinden Fûrs ile Mahfî musahhar eyledi

Türk dilince şimdi oldu kâşif-i Ümmü’l-kitâb (247a)

Bir iki üç dil mutâbık eyledüm

Hakdan oldu bu inâyât-ı kerîm (258b)

Mahfî’nin Muzaffer Şah için eserin Hintçe aslından Farsçaya yaptığı tercümenin nüshası ya da nüshaları şu anda elimizde değildir; fakat bu bilgi Mahfî’nin bu üç dile de çeviri yapacak kadar hâkim olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Eserin sonunda Mahfî’nin aşağıdaki beyitle bildirdiğine göre *Bih-i Çini*’nin tercüme edilmesine sebep olan kişi Yakup Ağa’dır:

Bu risâle dimekiçün ağa virmişdür buçuk⁷

Dest-gîr-i derd-merdân hazret-i Yakûb Ağa (259b)

Yakup Ağa’nın kim olduğu hakkında kesin bir sonuca varmak için elimizde yeterli delil yoktur; fakat bu kişinin Kanunî döneminde kapıağalığı görevinde bulunan ve 974/1566 yılında vefat eden (Atik) Yakub Ağa (Dikici 2009, 82-83) olduğunu söylemek mümkündür. Yakub Ağa’nın birçok hayır işine imza attığı, mescid ve hamamlar yaptırdığı da bilinmektedir.

Bih-i Çini’nin aslı Alaaddin adıyla şöhret bulmuş Nurullah adında birisine aittir (248a). Ünlü Mesnevi şârihi Gelibolulu Musluhiddin Sürurî tarafından da Türkçe’ye tercüme edildiği bilinen (Güleç 2001, 12; Yaltkaya ve Kilisli Rif’at Bilge 1941, 858) bu eserde Sürurî’nin eserinin önemsiz olduğunu, kendisinin çok daha iyi bir çeviri yaptığını (247b) söyleyen Mahfî, bih-i çininin özelliklerini, hangi hastalıklara iyi geldiğini ve terkinin nasıl uygulanacağını ayrıntılı olarak aktarır.

Kısa bir hamdele ve salvele ile başlayan eser Muzaffer Şah ve Kanunî için yazılan övgü beyitleriyle devam eder. Bu kısa giriş bölümünde şair, kendisiyle ilgili bilgi vermenin yanı sıra *Bih-i Çini*’yi tercüme ediş sebeplerini de anlatır. Mahfî’nin bu eseri tercüme etmesinin en önemli sebeplerinden birisi hemen hemen bütün sanatçıların amaçladığı gibi hayır dua almak ve bu dünyaya bir eser bırakarak kalıcı olmaktır. Mahfî bu isteğini şu sözlerle belirtir:

Mahfî ister bu cihân halkına çün hayr-ı du’â

Ez-ser-i ihlâs hâhed şud du’âyeş müstecâb (247b)

Bih-i Çini’nin tercüme edilmesinin bir diğer sebebini Mahfî “pes lâzım oldu ki bu diyâr-ı Rûm’da ekser-i enâm Türkîye râgıb olmanın bu hakîr lisân-ı Türkîye çıkara tâ kim ba’îd ü karîb şehri vü garîb bi-esrihim fehmi idüp müntefî‘ olalar” (247a-247b) sözleriyle açıklar. Mahfî bu eseri Türkçeye tercüme ederek şehrîli ya da şehirden uzak yaşayan, zengin ya da fakir herkesin bih-i çininin faydalarını görmesini istemektedir. Açık bir şekilde ifade edilmese de bu sözler Mahfî’nin iddiasını ve kendini kanıtlama arzusunu da gözler önüne serer. Belki de İran’dan gelen bir şair olarak Mahfî, Türkçeye ne kadar hâkim olduğunu ve eserde herkesin anlayabileceği, herkese hitap edebilecek bir dil kullandığını vurgulamak istemektedir. Şairin bu ifadeleri dönem hakkında ipuçlarını barındırması bakımından da önemlidir. Anlaşıyor ki bu dönemde Türkçe Arapça ve Farsçanın yanı sıra rağbet gören bir dil haline gelmiştir.

⁷ *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*’nde “buçuk vermek” ifadesi “Yeniçeri ocağı efradına terakki suretinde yapılan yarım akçe zam hakkında kullanılır bir tâbirdir” (Pakalın 1983, 244) şeklinde açıklanır. Bu durumda Mahfî’nin Yeniçeri Ocağı’yla bağlantısı olabileceği sonucuna varılabilir; fakat bu yalnızca bir tahminden ibarettir.

Mahfî'nin giriş bölümünde belirttiği üzere Farsça olan bu risaleyi Mevlana Musluhiddin Sürurî de Türkçe'ye tercüme etmiş; fakat Mahfî'nin ifadesiyle “mazmûnât-ı Fârsîyi Türkî dil ile mutâbık cevâb virilmedi ve ibârât-ı mahfîye zâhir ve beyân kılınmasını kâdir olunmadı”ğı (247b) için tercümesi pek de başarılı olamamıştır. Mahfî aşağıdaki manzumeyle Sürurî'ye âdeta meydan okur:

Hekîm imiş ezelden Çûb-ı Çînî
Ki her derde ki dîrsen o devâdur

Çü aslı bilmedi Mollâ Sürûrî
Bu hikmetden haber müşkil belâdur

Didi Mahfî bu şerh(i) Bâkî için
Sen ehl-i nazmsın bu ne edâdur (247b)

Şairin Sürurî'nin şerhini yerdiği bu manzumede Bakî adının geçmesi ilginçtir. İlk bakışta Mahfî'nin, aynı dönemlerde yaşadığı şair Bakî'den bahsediyor olabileceği akla gelse de elde bu düşünceyi destekleyecek herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bu durumda Sürurî'nin eserinin giriş kısmında anlatılanlar önem kazanır. Bu bölümde Sürurî, birgün yanına gelen bir elçinin ona Farsça bir risale getirdiğini, Bakî isimli bir kişinin bu risaleyi tercüme etmesini rica ettiğini ve kendisinin de bu teklifi memnuniyetle kabul ettiğini (Sürurî, 519b-520a) bildirir. Sürurî tercümesinin derkenarına belki Sürurî belki de müstensih tarafından kaydedilen “murâd Mevlâna Abdûlbâkî Çelebi el-Fenârîdür” (Sürurî, 520a) ifadesi Mahfî'nin *Bih-i Çînî* tercümesini adadığı Bakî'nin kim olduğu hakkında bir tahmin yapmayı kolaylaştırabilir. Sürurî'nin Fenarîzade Muhiddin Efendi'nin öğrencisi olduğu (Güleç 2001, 1) bilindiğine göre, bahsedilen kişi Üsküdar, Galata, Sofya ve Selanik mollalığı yaptıktan sonra 970/1562-1563'te vefat eden ve Molla Fenarî'nin üçüncü kuşaktan torunu olan Abdûlbakî Efendi (Saraçoğlu 2009, 77) olmalıdır.

Eserin sonunda da Mahfî'nin Sürurî'yi benzer bir şekilde andığı ve onun eserini beğenmediğini tekrar vurguladığı görülür. Mahfî kendi eserini överken şöyle demektedir:

Ger göreydi bir nazar Mollâ Sürûr
Öñüne salar idi başın çü mîm (258b)

Mahfî'nin Sürurî şerhiyle ilgili yorumları, bazı soruları da beraberinde getirir: Mahfî eğer kendini kanıtlamak istiyorsa bunu başka eserler kaleme alarak da yapabirdi. O halde neden daha önceden Sürurî tarafından kaleme alınmış bir eseri yeniden tercüme etmeye girişmiş olabilir ve kendi tercümesini neden Sürurî'ninkiyle kıyaslamaktadır? Şairin, eserini Bakî için kaleme aldığını söylemesinin anlamı ne olabilir? Bu sorular belki de iki eserin ayrıntılı olarak karşılaştırılması sonucunda daha net cevaplanabilecektir. Fakat bu karşılaştırma, makale konusunun sınırları dışında kalacağı için burada sadece konuyla ilgili tahmin yürütülmeye çalışılacaktır.

Mahfî, daha önce de Hintçeden Farsçaya *Bih-i Çînî* tercümesi yaptığını söylemektedir. Böylece şairin, iyi bildiği ve ayrıntılarına hâkim olduğu bir eseri tercüme etmeyi seçtiği düşünülebilir. Tercüme için *Bih-i Çînî*'nin seçilmiş olmasının bir diğer sebebi ise eserin yazılış amaçlarından bahsedildiği kısımda da değinildiği gibi, Mahfî'nin kendini kanıtlama isteğiyle bağlantılı olabilir. Mahfî, iyi bildiği bir eseri tercüme etmek istemenin yanı sıra Sürurî gibi devrin önemli ve tanınmış âlimlerinden birinin de kaleme aldığı bu eseri özellikle seçerek belki de

Sürurî’den daha kudretli bir âlim ve şair olduğunu ispatlamak istemiştir. Bu şekilde, adını duyurması ve kendisine bir yer edinmesi çok daha kolay olacaktır.

Her iki şairin *Bih-i Çini* tercümeleri karşılaştırıldığında Mahfî’nin Sürurî’nin eserini neden beğenmediği ve *Tercüme-i Bih-i Çini*’de bu konuya neden sürekli göndermeler yaptığı daha kolay anlaşılır bir hale gelir. *Bih-i Çini* bir tıp risalesi olmasına rağmen Mahfî tercümesinin edebî bir yanı da olduğu hemen göze çarpar. Mahfî’nin, eseri mümkün olduğunca kimi zaman Farsça kimi zaman Türkçe manzum parçalarla süslediği, bu anlamda esere kendinden bir şeyler kattığı görülür. Özellikle eserin dibacesi, bih-i çinî hazırlanışını açıklamadan önce Aristo adlı gençle karşılaşmanın ve vedalaşmanın anlatıldığı şiirsel bölümler ve sonda yer alan hâtimeyi andıran kısımlar *Bih-i Çini*’ye edebî bir eser havası katar. Mahfî’nin kullandığı dilin yer yer ağırlaştığı ve kimi yerlerde edebî tasvirlerin yoğunlaştığı da dikkat çeker.

Sürurî’nin eserinde ise bu yaklaşım görülmez. Sürurî’nin daha anlaşılır ve sade bir dil kullanması, birkaç yer dışında aradaki manzum parçalara yer vermemesi, onun Mahfî’nin tersine edebî bir kaygı taşımadığını ve *Bih-i Çini*’yi sadece işlevsel bir amaç doğrultusunda tercüme ettiğini düşündürür. Eserin başında *Bih-i Çini*’nin tercüme ediliş sebebinin anlatıldığı çok kısa bir girişten sonra hemen konuya giren Sürurî, şerhinde bazı ot ve hastalıkların ayrıntılı tanımlarını, gerekli görülen çeşitli ek bilgileri ve bazı kelimelerin okunuşlarını verir. Bütün bu bahsedilen özellikleri onun tercümesini daha anlaşılır kılar; fakat şiirle de uğraştığı ve bir divanı olduğu bilinen (Güleç 2001, 8) Sürurî’nin edebî kimliği hakkında herhangi bir ipucu vermez. Tam da bu noktada Mahfî’nin Sürurî’ye hitaben söylediği

Didi Mahfî bu şerh(i) Bâkî için

Sen ehl-i nazmsın bu ne edâdur (247b)

sözleri anlam kazanmaya başlar. Böylece Mahfî’nin bu eseri tercüme ederken kalıcı olmak, insanlara faydalı olmak gibi isteklerinin yanı sıra edebî bir kaygı da taşıdığı kanıtlanmış olur. Bu çıkarımlar “Şairin, eserini Bakî için kaleme aldığını söylemesinin anlamı ne olabilir?” sorusuna da bir yanıt bulmayı kolaylaştırır. Belki de Mahfî hem Farsçaya hâkimiyet bakımından hem de edebî yönden kendisini Sürurî’den üstün gördüğü için Bakî Efendi’nin, *Bih-i Çini* tercümesini kendisinden değil de Sürurî’den istemesine sitem etmekte, aynı eseri bir de kendisi tercüme ederek farkı ortaya koymak ve kendini kanıtlamak istemektedir.

Mahfî’nin bir tıp risalesi tercüme ederken bile edebî kaygılar taşıması ilk bakışta anlamlandırılmıyorsa da bu durum aslında gayet doğaldır. İran’dan gelen bir şair olarak kendisine bir yer edinmeye, var olmaya çalışan Mahfî eseri kendinden bir şeyler katmadan tercüme ederse bu, onun tıp alanındaki bilgisini ve her iki dile ne kadar hâkim olduğunu gösterecek; fakat edebî yönüyle ilgili bir fikir vermeyecektir. Mahfî, özellikle de edebî yönü gelişmiş bir padişah olan Kanunî’ye kendisini tanıtmak için bunun iyi bir yol olabileceğini düşünmüş olmalıdır. Mahfî’nin bu nedenle böyle bir konuyu bile nasıl süsleyebileceğini; yani şairlik kudretini de vurgulamak istediği söylenebilir.

Mahfî’nin *Bih-i Çini*’yi tercüme ediş sebeplerine, üslubuna ve eserin Sürurî tercümesiyle karşılaştırılmasına kısaca değindikten sonra son olarak *Bih-i Çini*’nin konusu hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır.

Eserin yazarı olan Alaaddin Nurullah yirmi yıl boyunca Hint diyarında dolaşmış, oradaki tabiplerle ve bilge kişilerle bih-i çinî hakkında konuşarak onlardan bilgi almıştır. Bu kişilerin anlattığına göre ab-ı hayatın kenarında yetişen bih-i çinî her türlü tehlikeli hastalığın şifasıdır. Bu otun faydalarından haberdar olan Frenkler her zaman Müslümanlar ile savaş ve düşmanlık halinde olduklarından bih-i çinînin Müslümanların eline geçmesini, onların bu otun faydalarını

Turkish Studies

öğrenmesini istemezler ve Müslüman diyarlarına ulaşmasına engel olurlar. Nurullah da maharetli ve bih-i çinînin faydalarını bilen bir hekimin yanında bulunmayı ve bilgi almayı uzun zamandır arzulamakta, gece gündüz bunun için dua etmektedir. Bir süre sonra duaları kabul olur ve karşısına Frenk diyarından gelmiş olan genç bir tabip çıkar. Nurullah gençle uzun uzun konuşur ve onun sohbetinden çok zevk alır. Gence kim olduğunu sorunca Aristo'nun torunlarından biri olduğunu ve Frenk memleketlerinde bu nedenle onun da Aristo ismiyle şöhret kazandığını öğrenir. Aristo, Frenklerin ona İslam'ı yakıştırmamasına rağmen Müslüman olmuştur. Önce onun halinden ve hikmetinden haberdar olan Nurullah daha sonra ondan bih-i çinî hakkında bildiklerini anlatmasını ister. Aristo bu otun faydasını ve hikmetini herkesin anlayamayacağını, onu methetmenin bile çok zor olduğunu belirtir; fakat Nurullah'ın hatrını kırmayıp, bildiklerini ve duyduklarını anlatmaya başlar.

Aristo'nun verdiği bilgiye göre bih-i çinî ab-ı hayatın kenarında yetişmektedir. Frenkler bih-i çinînin başka memleketlere gitmesini istemez; fakat o ehl-i hikmetlere yalvararak ruhsat ve icazet almayı başarmış ve otu bu diyarlara getirmiştir. On yıla yakın bir zamandır birçok hasta bih-i çinî sayesinde şifa bulmaktadır. Faydası sayılmakla bitmeyen bu ot yirmi türlü hastalığa iyi gelmektedir. Aristo bih-i çinînin iyi geldiği hastalıkları şöyle sıralar: Ateşek-i köhne yani Frenk uyuzu (frengi) ve buna bağlı hastalıklar, istiskâ (vücutta sıvı toplanması, ödem), malihuliya (melankoli), beras (deri lekesi), bahak (deride siyah ya da beyaz lekelerin olduğu bir hastalık), cüzzam, lakve (yüz felci), kulunc (şiddetli ve kasılganlı ağrı), kehenku ya da teşennüc (sinirlerde oluşan ağrılı bir hastalık), akra' (kellik), maraz-ı makad (makat hastalıkları) ve buna bağlı hastalıklar, ırkû'n-nasa (siyatik), mafsal hastalıkları, humma-yı rub' (72 saatte bir nöbet yapan bir sıtma çeşidi) ve buna bağlı hastalıklar, hikke ve cereb (uyuz ve gıcık), bevasir (basur), dau'l-fil (fil hastalığı, ayağın fil ayağı gibi şişmesi), dau'l-hayl ya da dau'l-hayye (kıl ve tüylerin yer yer düşmesi), ve varak-ı uşşak yani raşe (titreme). Aristo bih-i çinînin iyi geldiği hastalıkları saydıktan sonra karışımın nasıl hazırlanacağını ve bu karışımı kullanırken nasıl bir perhiz uygulanması gerektiğini ayrıntılı olarak anlatır. Karışım kırkar günlük iki kür halinde hazırlanmalı ve uygulanmalıdır. Bu konuşmaların ardından Nurullah ile Aristo vedalaşarak ayrılırlar.

Eserin sonunda bih-i çinî kullanan herkesin mutlaka şifa bulacağı, karışımı hazırlamanın zor olduğu; fakat şifa bulmak için zorluklara katlanmak gerektiği söylenir. Bih-i çinî hazırlayan kişilerin ibadetten bir an bile uzaklaşmaması ve her zaman temiz olmaları gerektiği vurgulanır. Bu uyarıların ardından Mahfi kendisi için hayır dua ister ve kimsenin tabiplere muhtaç olmaması için dua eder. Duaların ardından Mahfi, bih-i çinî hakkında kendi bildiklerini de bir manzumeyle özetler ve *Bih-i Çini*'nin yazılış tarihini verir. Eser, Yakup Ağa'nın devletinin ve ömrünün devamı için dua edilen bir kıt'ayla son bulur.

Sonuç

Sonuç olarak, çoğu kaynakta yer almaması, eserlerinin birçoğunun nüshalarının elimizde bulunmaması ve şairin anlattıklarından yola çıkılarak Mahfi-i Gilanî'nin, döneminde pek fazla ilgi görmediği söylenebilir. Eldeki verilerin değerlendirilmesi sonucunda, bilinmeyen bir şairin tanıtılmasının yanı sıra şairin yaşadığı dönemin ilmî, edebî ve sosyal hayatıyla ilgili ipuçlarına da ulaşılabilmektedir.

Görülüyor ki Osmanlı İmparatorluğu'na, seferler ya da savaşlar sonrasında katılan topraklardan gelen şair ya da ilim adamlarının da edebî ve ilmî faaliyetleri devlet adamları tarafından desteklenmiş ve İstanbul on altıncı yüzyılda, kültürel çeşitliliği içinde barındıran bir merkez haline gelmiştir. Mahfi-i Gilanî de, pek tanınmamış bir şair olmasına karşın bu çeşitliliği göstermesi bakımından önemli örneklerden biri olarak düşünülmelidir.

Turkish Studies

Tercüme-i Bih-i Çinî ise, insanların günümüzde olduğu gibi geçmişte de sağlıklı yaşamın sınırlarını aradıklarının bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Eserde, bih-i çinî ya da çub-ı çinî adlarıyla bilinen terkip; cilt hastalıklarından, sinir hastalıklarına varıncaya kadar hemen hemen her derde deva bir ilaç olarak sunulmuştur. *Tercüme-i Bih-i Çinî*, günümüzde uygulanan alternatif tıp yöntemlerinin kökenlerinin nerelere ve hangi eserlere dayandığını göstermesi ve geçmişle bugün arasında karşılaştırma yapma imkânı sunması açısından dikkate değerdir.

Bih-i Çinî tercüme bir eser olması dolayısıyla da ayrı bir önem taşımaktadır. Eserin, benzerleriyle karşılaştırılması sonucunda dönemin tercüme faaliyetleri ve yöntemleri açısından yeni bulgulara ulaşılabilir. Bir tıp risalesi olmasına rağmen yer yer edebî bir eserin özelliklerini taşıyan *Bih-i Çinî*, Osmanlı’da ilim ve edebiyatın her zaman için kesin çizgilerle ayrılmadığını da gösteren bir örnektir.

Bütün bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda Mahfî-i Gilanî gibi gizli kalmış şairlerin ve *Bih-i Çinî* gibi gün ışığına çıkmamış eserlerin tanınmasının, yeni araştırmalara kaynaklık etmeleri bakımından ne kadar gerekli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

- AKBAYAR, Nuri (2003). *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- DANIŞMEND, İsmail Hami (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- DIKİCİ, Ayşe Ezgi (2009). *Obscure Roots, Solid Foundations: A Comparative Study On The Architectural Patronage of Ottoman Court Eunuchs*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Gelibolulu Musluhiddin Sürurî. *Tercüme-i Çub-ı Çinî*, Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa 1598.
- GÜLEÇ, İsmail (2001). “Gelibolulu Musluhiddin Sürurî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü’l-Maârif İsimli Eseri”, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies* (XXI):211-236.
- GÜNDÜZ, Tufan (2010). *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin vd. (Haz.) (2008). *Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü Tarihi*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA).
- KEDYUR, Abbas (t.y.). *Tarih-i Gilan*, Tahran: Çaphane-i Ali.
- KILIÇ, Remzi (2006). *Kanuni Devri Osmanlı İran Münasebetleri (1520-1566)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Mahfî-i Gilanî. *Risale-i Çub-ı Çinî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 1685/4.
- Mahfî-i Gilanî. *Der Beyan-ı Bih-i Çinî*, Atatürk Kitaplığı, Melih Cevdet Yazmaları 297.
- Mahfî-i Gilanî. *Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilanî*, Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Tarih 1023.
- PAKALIN, M. Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

- SARAÇOĞLU, Tuba Nur (2010). “Fenârî Ailesi (Fenârîzâdeler) ve Aile Vakıflarına Bağlı Yapılar”, *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu* (4-6 Aralık 2009 Bursa) *Bildiriler*, Bursa: Büyükşehir Belediyesi Yayınları: 65-86.
- SOLMAZ, Süleyman (Haz.) (2005). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı: İnceleme-Metin*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Şemsettin Sâmî (1996). *Kâmûsu'l-A'lâm*, Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- ŞEŞEN, Ramazan-AKPINAR, Cemil-İZGİ, Cevad (1984). *Türkiye Kütüphaneleri İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA).
- UNAT, Ekrem Kadri-İHSANOĞLU, Ekmeleddin-VURAL, Suat (2004). *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- URAZ, Murat (Haz.) (1968). *Peçevî Tarihi*, İstanbul: Neşriyat Yurdu.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (2006). *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YALTKAYA, M. Şerefeddin ve Kilisli Rif'at Bilge (Haz.) (1941). *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-kütüb ve'l-Fünûn* (2 cilt), Ankara: MEB Matbaası.

METİN

(246b) der-Beyân-ı Bih-i Çini⁸ (Risâle-i Çüb-ı Çini ez-Güfte-i Mahfi-i Gilânî)

Bi'smil'lâhi'r-raḥmani'r-raḥîm
Hest emân in zi-'azâb-ı elîm

Ḥamd ü şenâ-yı nuṭṭk-ı âferîndür ki dürr-i âb-dâr-ı sühen der-şadef-i lisân-ı benî nev'-insân meknûn idüp ve envâr-ı leṭâyif-i ma'ânî der-ikmâl-i cezâyil-i mebânî mekmûn kullil'lâhi'l-ḥamdu 'alâ kemâli nevâlihi ve's-şalâtu 'alâ Muḥammedin ve âlihi ve eşḥâbihi mā nâḥati'l-ḥamâyimi ve nâḥati'n-nâyimi ba'demâ mestûr ve nihân buyurılmaya ki Bih-i Çini risâle-i şerîfe muḳaddemen zebân-ı Hindî il e te'lîf olunup ba'de zâlik in faḳîr-i küy-ı taleb sâlik-i ṭarîḳ-i edeb aḳallu 'ibâdu'llâhi'l-Ġanî Mahfi şâ'ir-i Gilânî ce'ale'llâhu lisânehu bi'l-ḥaḳḳı nâṭıḳan ve ma'a ḳalbihi muvaffaḳan ki şâ'ir-i merḥûm ve maḡfûr Ebû'l-Muzaffer (247a) Muzaffer Sulṭân Bahâdur Ḥân Gilânî bûd raḥmetu'llâhu ta'âlâ beyt:

⁸ Metin tespitinde esas alınan nüsha Süleymaniye Kütüphanesi nüshasıdır. Fakat metnin kimi yerlerinde bulunan eksiklikler Atatürk Kitaplığı nüshasından tamamlanmış ve bu eklemeler () içinde belirtilmiştir. Vezin ya da anlam gereği yapılan bazı eklemeler ise [] içinde verilmiştir. Metin içinde okunamayan ya da okunuşlarından emin olunamayan kelimelerin yanına (?) konulmuştur.

Raḥmet-i Ḥaḳ bād be-rūḥeş müdām
Raḥmet-i vāsi‘ heme geh şubḥ u şām

her dem ve her sâ‘at ilâ-yevm-i dîn raḥm kün yâ raḥmeten li’l-‘âlemîn Fârsî dil ile tercüme itdiler idi ve ḥâliyâ diyâr-ı Rûm’da der-milk-i Ḳoştaṅtiniyye dâ‘î-i ḥazret-i sulṭân Sulṭân Süleymân Ḥândur ḥallede allâhu mülkehu ebeden kıt‘a:

Ân Süleymân-menzilet Sulṭân Süleymân k’ez ‘ulüvv
Âmede ez-çarḥ zıllu’llâhi fi’l-arzeş ḥiṭâb

Pâdişâh-ı ‘adl-güster sâye-i luṭf-ı ilâh
Yem-yemîn ü kân-yesâr u meh-rikâb ü Cem-cenâb
Hind dilinden Fûrs ile Maḥfî musaḥḥar eyledi
Türk dilince oldı şimdi kâşif-i Ümmü’l-kitâb

pes lâzım oldı ki bu diyâr-ı Rûm’da ekşer-i enâm Türkîye (247b) râğıb olmağın bu ḥaḳîr lisân-ı Türkîye çıkara tâ kim ba‘îd ü qarîb şehri vü ğarîb bi-esrihim fehm idüp müntefi‘ olalar ve her ehl-i kemâller ḥayr du‘â ile yâd ideler beyt:

Maḥfî ister bu cihân ḥalḳına çün ḥayr-ı du‘â
Ez-ser-i iḥlâş ḥ‘âhed şud du‘âyeş müstecâb

risâle-i Fârsî Mevlânâ Maḥfî-i Gilânî Türkî dil ile tercüme itmesine cenâb-ı fazâyil-me‘âbî Mevlânâ Sürürî zîde fazâiluhu murâd itdi fe‘emmâ maẓmûnât-ı Fârsî Türkî dil ile muṭâbıḳ cevâb virilmedi ve ‘ibârât-ı maḥfîye zâhir ve beyân kılinması ḳâdir olunmadı kıt‘a:

Ḥekîm imiş ezelden çüb-ı Çinî
Ki her derde ki dirsın o devâdur

Çü aşlı bilmedi Mollâ Sürürî
Bu ḥikmetden ḥaber müşkil belâdur

Didi Maḥfî bu şerḥ(i) Bâḳî için
Sen ehl-i nazmsın bu ne edâdur

ve ma‘lûm ola ki bu dîbâce-i zîbânuñ mü‘ellifi ve muḥarriri ve bu maḳâle-i ra‘nânuñ muşannif ve muḳarriri ḥâdimü’l-ḥükemâ (248a) ve mülâzımü’l-‘uḳalâ ve’l-fuzalâ enâlallâhu mâ yetemennâhu Nûru’llâh ki ‘Alâ ile şöhret bulmuşdur şöyle didi kim yigirmi yıla qarîb diyâr-ı Hind’de rûzigâr giçürdüm ve ol diyârda biḥâr-ı endîşenuñ pelengi sâhil-i deryâ-yı ‘ilâcuñ delîli ve merâhil-i şehri mizâcuñ ḥadî’s-sebîli olan iḥtiyâr-ı eṭibbâsı ve zû’l-ḳadr ve’l-i‘tibâr ḥükemâsı ile ki cân-ı ‘azîzlerin tarîḳ-i ḥikmetde ve sebîl-i ma‘rifetde ‘üd gibi odlara yanup ve micmer-şîfat duḥânları

Turkish Studies

dimāğlarından çıkup her biri künc-i zülmetde rüşen-zamîr olanlar ve küşe-i ‘uzletde şem‘-i münîrler geçinen ehl-i hikmetler ve şâhib-ma‘rifetler ile fevâid-i bîh-i çînî beyânında bir miqdâr güftâr itdüm ba‘zî eţibbâ-yı Mesîhâ-şîfat ki dâmen-i hikmete el urmuşlar ve hükemâ-yı Hızr-riyâzet ki tarîk-i tabâbete cân virmişler havâşş-ı bîh-i çînî (248b) bu vech ile taqrîr itdiler kim bîh-i çînî miyân-ı zulümât-ı âb-ı hayâtda mahfî ve nihân muhyi‘l-emvât (ve) keşîrû‘l-berekât bir mübârek bîh olup ekşer-i emrâz-ı muhtelifenüñ devâsı ve ekber-i a‘râz-ı mühlikenüñ [ve] mütehâlifenüñ şifâsı olmağın her dem Freng tayıfe-i ehl-i İslâm ile ‘adâvet ve ceng üzere olup bu gevher-i ‘azîzi ve cevher-i nefîsi habs idüp ehl-i İslâm intifâ‘ bulmasun için hizâne-i harâbe-i küffârdan taşra çıkup bu diyâra gelmesin men‘ iderler idi ve hafî olmaya ki bîh-i çînîniñ şecere-i enfa‘ ve eşrefi dirâht-ı sezâdur diyü cevâb (itdiler) didi. Fe‘emmâ bu fakîr-i derd-mend-i bî-nevâ ve bu hakîr-i müstemend-i eţibbâ müddet-i medîd ve zamân ârzü iderdüm ki ‘İsî-nefes ve Hızr-heves marâz-şinâs (249a) zamîr-i münîr ve re‘y ü tedbîr şâhibi dânen-de-mizâc ve resânen-de-ilâc bir tabîb-i hâzîk ve hekim-i vâşîk hîdmetine mülâkât naşîb olaydı ki ol bîh-i hayât-bahşuñ keyfîyyât-ı esrârından istifsâr-ı ahvâl ideydüm ki bu kerre melâl derûn-ı dilden ve endîşe gird-i ihtilâl-i rüy-ı hayâlden ref‘ olaydı diyüp bu efkâr ile eyyâm-ı bisyâr mürûr ve a‘vâm-ı bî-‘ubûr idüp perde-i gaybdan baña nâzır ve âheng-i lâ-reybden baña muntazır iken hikmet-i ilâhî bir merd-i bâ-beşâset envâ‘-ı beşâret ile eşnâ-yı muşâhabetden meger merdüm-zâde-i a‘yândan ve merdüm ve erkândan bir cevân-ı hande-rüy nîkû-hüy çünân ki Mahfî güyed rübâ‘î:

Ey mâh-ruhet reşk-i bütân-ı Çînî
Üftâde-i kâmet-i tu serv-i çemenî

Der-dîde çünân ki merdüm-i çeşm-i menend
(249b) Tu merdüm-i çeşm merdüm-i çeşm-i meni

vilâyet-i Freng‘den bu diyâra gelmişdür zulümât-ı emrâz ile tîre ve pür-jeng gönülleri rüşen ve bād-ı kâsâvet ile hazân-dîde gönülleri gül-şen kılmışdur diyü işâret itdi ol âb-ı Hızr-bekânüñ nüş-ı cân-fezâsı teşvîşinden gözler kararup ve (ol) İskender-likânüñ şerbet-i rûh-efzâsı ta‘atıuşından cigerler yanup hemândem âheng eyleyüp ve bir dem tevaqquf ve direng itmeyüp hezârân şevk ile üftân u hizân ol cevân-ı ma‘ârif-feşân cânına revân oldum şevk-i ilâhî ile ol nûr-ı çeşm-i ehl-i yakîn ve merdüm-i dîde-i cihân-bîn hîdmeti ile mülâkât müyesser olup temâşâ-yı müşâhede-i dîdâr naşîb oldu gördüm ve didüm beyt:

Haste-i hicrem ü şud hâk-i rehet pister-i men
Çademi rence kün ey serv-i revân ber-ser-i men

(250a) ol cevân-ı nâzenîniñ her sözi şafha-i zebercedde zerrîn kâlem ile yazılı ve ol dil-dâr-ı cân-ı güzîniñ her cevâb-ı dil-sûzı şafha-i dilde siyâh çeşm ile raçam itmeli. Lâ-cerem bir ân cem‘ine şem‘ ve şem‘ine pervâne-şîfat cem‘oldum güftâr-ı gevher-nişârı cevâb-ı la‘l-i âteş-bâr ile eşnâ-yı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

muşâhabetde bî-ihtiyâr mahabbetden yanup yakıldum ve bi'l-cümle münâsebet ve müşâhabetden her vech ile hâzlar olınup ve kelâm-ı müşk-bârından dürler saçılıp eşnâ-yı kelâmda nâm-ı şerîfinden ve sâyir ahvâlından tefahhuş itdüm Âristo-yı meşhûruñ evlâdından olmağın memâlik-i Freng'de baña dahı Âristo dinilmek ile iştihâr bulmuşın egerçi merdüm-i Freng bî-şübhe ve bî-şekk benüm sânumdan şıfat-ı İslâmdan nâmûs (ve) neng iderler idi ve benüm haqqumda kabûl-i İslâmı revâ (250b) görmezler idi velikin fazl-ı 'inâyet-i Rahmân ile hidâyet naşib olup bi-hamdi'llâh şeref-i İslâm ile müşerref oldum didi ba'd ez-tûl-i mağâl ve perestiş-i ahvâl ol feylosof-ı cihânuñ ve ol şâhib-vuquf-ı zamânuñ naqd-ı kavlini (mişkâl-i) tecrîbe ile kâl itdüm ve mîzân-ı 'aql ile ve lisân-ı hâl ile bî-hadd ve bî-şümâr kıl ü kâlden soñra ol bîh-i cân-fezânuñ fevâidinden ve kânûn-ı şerbetinden su'âl ve ol ma'cûn-ı şifânuñ esrâr-ı keyfîyyetinden istifsâr-ı hâl itdüm ol gül-i nev-resîde-i gülistân-ı hikmet ve sünbül-i nev-demîde-i bostân-ı ma'rifet ben muhîbbinüñ kelâmın diñledi ve derûn-ı dilden merâmın n'idügin añladı bâğ-ı belâgatde bülbül gibi feşâhat dehânın açup ve süsen-mişâl lefâfet zebânın çıkarup te'emmül-i fikr ü hayâl ve tedbîr-i fazl u kemâl ile bu muhîbb-i hâlişü'l-fu'âdına (251a) envâ'-ı iltifât ile hitâb idüp ey nûr-ı çeşm-i 'ayn-ı hayât ve ey Hızr-ı şarâb-ı çeşme-i zulümât egerçi keyfiyyât-ı bîh-i Çinî'den istifsâr idersin ammâ 'aql-ı dâna ve zebân-ı gûyâ bir şemme fâyidesi medhinde ve bir zerre 'âyidesi şerhinde 'âciz ve kâşır idüğine şâyibe-i şübhe yokdur kıt'a:

Hekîm imiş ezelden çüb-ı Çinî
Devâ-yı derd-i cân-ı nâ-tüvân kerd

Bu ma'nîden ğidâsı âb-ı hayvân
Dıraht-ı çüb-ı Çinî-râ mekân kerd

Dırahtî k'âb-ı ü âb-ı hayâtest
Neşâyed vaşf-ı ân Tübâ-nişân kerd

ammâ rûy-ı yârîden ve tarîk-i vefâ-dârîden sen yâr-ı mu'azzam ve 'azîz-i mükerrrem hâtîr-ı 'âtırîçün hazâyin-i zemîn ü zamânuñ kâşifleri olan hükemâdan ve dağayık-ı mekîn ü mekânüñ vâkıfları olan 'uğalâdan istimâ' ol(ın)andan andaki delîl-i bisyâr ve müştî-i numûne-i har-vâr muktezâsınca ol bîh-i 'amîm (251b) ü'l-intifâ'uñ mi'sârından 'öşr-i 'aşîr (ve) bisyârından kalîl ü keşîr hizmetüne beyân-ı 'ayân kılayın ve hâtîruñı bu dağdağadan halâş ideyin ma'lûm ola ki hükemâdan istimâ' olunduğı üzere bîh-i çinî cânib-i serhadd-i zulümâtdan ihrâc iderler ve hastelere anuñla 'ilâc kılurlar (ve) ol diyârda müdde'â-yı şarîh-i 'uğalâ ve da'vâ-yı şahîh-i hükemâ iştihâr bulmuşdur ki eşcâr-ı bîh-i çinî bu dâr-ı fenâda beka diyüp İskender cân virdüğü ve çeşme-i rüşenâ isteyüp zulümâtda Hızr-ı hayât gördüğü çeşme-i âb-ı hayâtdan intimâ ve neşv (ü) nemâ bulur ol ecilden 'âm ü hâşşa nâfî' ve 'âmme-i nâsa devâ-yı kâmil ve şifâ-yı 'âcil vâkı' olur ve tâyife-i Freng cânı niçe ad ile yâd iderler ol cümleden cânüñ bir adı dahı Âristo ve bir adı dahı bîh-i çinîdür ve

Turkish Studies

Freng zu‘mınca (252a) bîh-i çîni cân-ı hâdiş belki cümle cân-ı mülâhaza olmağın ol sebebeden cāna bîh-i çîni didiler ve ma‘lûm ola ki bundan aqdem ol kavm-i nîreng ya‘nî t̄ayife-i Freng cāyız görmezler idi ve icāzet virmezler idi ki bîh-i çîni iqlîmden iqlîme gide bir āher memleket andan intifā‘ ide. Ammā ben kemîne-i zerre-vār ol diyār-ı celîlü’l-i‘tibāruñ kibārından envā‘-ı ibtihāl ile tazarru‘ itdüm ruḡṡat ve icāzet aldum tārîḡuñ toquz yüz ellisinde idi ki bîh-i çîni bu diyāra getürdüm ve memālik-i āhere daḡı sefer itdürdüm on yıla qarîbdür ki bîh-i çîni şāyi‘ olup niçe ḡastelere nāfi‘ olmışdur memleketden memlekete ve eṡrāf-ı ‘āleme iletürler ve bî-nihāye fāyide görürler ve’l-hāşıl bîh-i çîniñuñ ḡavāşı bir mertebede degüldür ki yüz defter ile (252b) şerḡ olınabile didi Mahfi beyt:

Ger semā kırıtās ola deryā midād
İns ü cin kātib ola yazmaz tamām

ammā ol ḡavāşdan yigirmi dürlü marāza devāyı nāfi‘ ve şifāyı cāmi‘ idügin beyān itdiler kıṡ‘a:

Ḥekîm-i lem-yezel bu çüb-ı çîni
Yigirmi derde dermān eylemişdür

Şorarsın çüb-ı çîni[nüñ] mekānı
Kenār-ı āb-ı ḡayvān eylemişdür

Muḡaşşal cümle emrāzuñ ḡidāsın
Kim isti‘māl ider cān eylemişdür

evvelki āteşek-i köhne ya‘nî eski Freng uyuzına ve bu ‘illetden cemî‘-i emrāz derdine nāfi‘dür ikinci ḡāşşa istiskā ‘illetine üçüncü ḡāşşa mālîḡuliyā ‘illetine dördüncü ḡāşşa beraş ‘illetine beşüncü ḡāşşa bahaḡ ‘illetine altıncı ḡāşşa cüzẓām ‘illetine yedüncü ḡāşşa laḡve ‘illetine sekizüncü ḡāşşa⁹ ḡülinc ‘illetine toquzüncü ḡāşşa kehenkü ya‘nî teşennüc ‘illetine onıncı ḡāşşa aḡra‘ ‘illetine ya‘nî kel başa on birüncü (253a) ḡāşşa marāz-ı maḡ‘ada ve cemî‘-i aḡsāmına on ikinci ḡāşşa ‘ırḡü’n-nasā(ya) on üçüncü ḡāşşa cemî‘-i mefāşıla ve sāyir aḡsāmına on dördüncü ḡāşşa ḡummā-yı rub‘ ve bāḡî aḡsāmına on beşüncü ḡāşşa ḡikke ve cereb ‘illetine on altıncı ḡāşşa bevāşir ‘illetine on yedüncü ḡāşşa dāü’l-fîle on sekizüncü ḡāşşa dāü’l-ḡayl? ne‘üzübi’llāḡ şırāca-i ‘alaḡdur ki at yaḡrı gibi cerāḡat zāḡir ola ve ba‘zılar dāü’l-ḡayye dimişler ya‘nî ḡıl dökile deri şoyıla aña daḡı devā olur on toquzüncü ḡāşşa dāü’l(?) yigirmüncü ḡāşşa varaḡ-ı ‘uşşāḡ(a) ya‘nî ditretme ki ra‘şe dimek ile ma‘rūfdür bu zıkr olınan emrāza etibbā a‘lam olmağın her biri şerḡe ḡacet olmadı cümle(ye)

⁹ Süleymaniye nüshasında hastalıkların sıralamasında bir karışıklık olmuş ve sekizüncü hastalık altıncıdan sonra numaralandırılarak yazılıp, daha sonra yedüncü hastalıktan devam edilmiştir. Bu nedenle Atatürk Kitaplığı nüshasındaki sıralama esas alınmıştır.

nâfi’dür bi-izni’llâhi ta’âlâ ve’l-hâşıl mādâm ki marîz-i derd-mend ‘ilâc-engîz ola iki erba’tın (pâk ve) temîz tamâm perhîz (253b) ide bu zîkr olınan emrâza bîh-i çînî fazl-ı ilâhî ile bî-şübhe devâ ola ve şifâ vire ve bu cümleden hâlâş bula inşâ’llâhu ta’âlâ ve ma’lûm ola kim evvelâ yedi gün cüllâb ya’nî miğlâb içe ve cüllâb içmenüñ tarîk u âdâb(1) budur ki evvelki gün üç dirhem benefşe ve üç dirhem gâv-zebân ve üç dirhem bîh-i kerefs ve üç dirhem bād-rençbüye bu zîkr olınanları miğallî idüp şabâh vaktinde içe ve yigirmi ‘aded sebistân yigirmi ‘aded ‘unnâb on beş dirhem terencübîn on beş dirhem gül-ķand-i âfitâbî ya’nî gül-be-şeker bu mezkûrları miğallî ile bile isti’mâl ide ve ‘araķ-ı bîd-i müşk ya’nî sultân söğüdi didikleri ağacunuñ ‘araķı ve ‘araķ-ı gâv-zebân ve ‘araķ-ı râziyâne ve toħm-ı reyhân bu cümleden şerbet ide zıhr vaktinde (254a) içe ve hem ol hînde ğıdâsı kızı etiyle veyâ genç tavuķ etiyle ve dâr-çînî ve zîre-i Kirmânî ile ve hasek dâne ile noħud âb ola ve imkân olduķça cüllâb eyyâmında ta’âma aşlâ tuz koma ve eger bî-nemek ta’âmdan ziyâde nefret idüp bi’l-küllîye tuzsuz yimeden ibâ iderse birazcuķ koysa câyizdür ve ikinci gün ve üçüncü gün destûr-ı müzekker üzre ‘âmil ola ve dördüncü günde iki dirhem kışr-ı helîle-i Kâbilî ve iki dirhem toħm-ı kâsnî on dirhem mevîz-i muķaşşer ve on bir dâne ‘unnâb ve otuz dâne sebistân miğlâb ide şabâh vaktinde içe ve şerbet ve ğıdâyı vech-i mezkûr üzre isti’mâl ide ve beşinci ve altıncı günde miğlâbda ve şerbetde ve ğıdâda kânûn-ı sâbık üzre ‘âmil ola (254b) ammâ yedinci günde on dirhem sinâmekî ve üç dirhem benefşe üç dirhem gâv-zebân üç dirhem toħm-ı kâsnî üç dirhem efmûn üç dirhem gül-âb âlû-yı siyâh on dâne ‘unnâb on dâne sebistân yigirmi dâne kışr-ı helîle-i Kâbilî üç dirhem varâķ-ı gül-i surh üç dirhem bād-rençbüye bu cümleyi miğlâb idüp ol şabâhda içe on bir dirhem sirhîşt on bir dirhem gül-ķand-ı âfitâbî daħı miğlâb ile isti’mâl ide ve şerbet ve ğıdâ vech-i sâbık üzre zıhr vaktinde tenâvül ide ve yedi gün cüllâb içdükden soñra daħı cüllâb isti’mâl itmeyüp üç gün istirahat ide ammâ cüllâb eyyâmı üzre ğıdâ ve şerbet zıhr vaktinde tenâvül ide ‘aķîbi zalike dördüncü gün bîh-i çînî isti’mâline mübâşeret ide kânûn-ı mübâşereti budur ki vezn-i ‘aţţâr ile yüz seksen mişķâl ve beş denk miķdârı (255a) bîh-i çînî ala vezn-i mu’tâd ile her gün toķuz mişķâl çüb(-ı çînî) ki vezn-i ‘aţţârî ile yedi mişķâl ve beş denk olur şarkî iki bâtmân şu ile bir çömlük içinde ķaynada ol diyârda iki bâtmâna dört çârek diyü ıtlâķ iderler fe’emmâ bu diyârda dört vaķıyye olur ol ķadar ķaynada ki dört çârekden biri gide üç çârek ķala ‘aķîbi zalike ol bîhi birbiri ile ķarışdıra cirmini hıfz ide hemân ol şuyı ol çömlükde âteş kenârında ğâyette ısıcaķ şaklıya şabâh zamânında ol çömlük yanına getüre başına yorĝan örtine ve ol (çömlük) üzerine oŗura tâ ğâyete ki ol çömlükde olan şuyunuñ buħârı başına ve boĝazına ve yüzine gözine çıķa ki tamâm a’zâsına te’sîr ide bu eşnâda ol şudan bir bucuķ ķadeħ miķdârı içe ve bir ısıcaķ yirde (râħat) ide ve bir vech ile âsâyiş (255b) ola ki tamâm ‘araķ gele ol vaķt piliç etiyle veyâ kızı etiyle ve bir niçe dâne mâş şîre-i hasek dâne ile noħud âb tenâvül ide ve daħı eşribeden gâv-zebân şarâbı (ve pâlengü) şarâbı yedi mişķâl nebât-ı sefid ile ve müzekker eşribelerüñ her birinden ‘araķ-ı bîd-i müşk ve gül-âb ile ve ‘araķ-ı râziyâne ile şerbet ide içe ve ğıdâ zamânına aşlâ ve ķaţ’â nemek koma ve bu ķâ’ide üzre her gün bîh-i çînî bişüre içe ve bâķî kalan cirmini bir pâk yirde eyü hıfz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

ide ve bu üç çârek şuyını bir gün bir gicede içe nişfını şabâh ve nişfını ol gün ve ol gice şu yirine kadeh (kadeh) içe tâ yigirmi gün (gice) bu tarîk üzere isti'mâl ide ba'de zalik ol hıfz itdüğü cirmini kaynada hemân zıkr olınan şerâyiğ ve âdâbı ri'âyet ide vaşf-ı mezkûr üzere üç çârek kalınca kaynada tâ kırk gün olunca bu tertîb üzere içe ve cirmini hıfz ide bu kırk günde (256a) aslâ şu içmeye meger ol cirmini çıkan şâf şuyı içe bir dahı kaynada ve çömlek buhârın kat'â taşra çıkarmaya hemân kendü boğazına ve yüzine gözine ve bi'l-cümle bedeninden ğayrı cânibine kıomaya eger bir ğayrı ğidâya meyl iderse şîle birinc ki bu diyârda lapa dimekle meşhûrdur piliç etiyle veyâ tâze kıuzı etiyle veyâ keklik ve çil etiyle veyâ gügercin yavrısı etiyle veyâ sâyir kıuşlar yavrısı etiyle bir niçe dâne muşşer mâş ile ki tuz kıomaya tenâvül ide erba'in-i evvelde soñra kırk gün dahı şerbet ve ğidâda destûr-ı masţûr üzere 'âmil ola eger meyl ider şâfi şuyı içe ve ğidâ ve nânına nemek şaçâ fe'emmâ ziyâde şûr itmesinden kaçâ ve bîh içen kimesne eger er ise erba'in-i evvelde aslâ cimâ' itmeye bi'l-küllüye terk idüp şehveti vücûda getürmeye ve erba'in-i şânide imkân olduĝa cimâ'dan ihtirâz ide ve eger şabr itmeye bir nevbet veyâ iki nevbet vâki' ola (256b) ziyâde mübâşeret itmeye ve eger 'avrat ise şevherinden ğurized ya'nî cimâ' olunmadan ĝâyetle perhîz ide bu iki erba'inde turşılardan ve aĝlardan ya'nî yoĝurtdan ve ayrandan ve sütten ve keşekden ve bunlara beñzeyenlerden ve loĝma-i ĝalîzadan ve eţ'ime-i buhâriyyeden ve bi'l-cümle bu maķûle ğidâlardan ziyâde ihtirâz ide ve 'ısrîn-i evvelde bîh-i çînî isti'mâl ide ve 'ısrîn-i şânide ki ishâl zâhir ola ĝam yimeye ve aslâ perîşân olmaya ve eger libnat ziyâde olup her gün yedi sekiz nevbet icâbet vâki' ola ishâl eyyâmında ĝenç tavuĝ ve bî-nemek etmek ve şîre-i bādâm-ı muşşer ile birinc aşını tenâvül ide ammâ ol eşnâda yaĝlulardan ve tatlulardan ziyâde ihtirâz ve imtiyâz üzere ola ve eger hâlet-i ishâlde derd-i şikem (257a) veyâ derd-i mi'de 'arîz ola hâliyâ zıkr olınan eczâsını isti'mâl ide bi-izni'llâhi ta'âlâ şifâ bula pâleng ve pâlengü ya'nî bād-rençbüye buçuĝ dirhem ve buçuĝ dirhem bā[d]reng (?) ve iki denk zımg-ı 'Arabî ve gül-i Ermenî ve perpeyân toĝmı ki bu diyârda semüzot diyü ad virürler ve büryân idüp döĝüp yigirmi mişķâl ('araĝ-ı) bîd-i müşk içe çün bu cümleyi âhîr ve müddet tamâm ola ol bākî kıalan bîh-i çîniden bile ala ĝammâma vara cümle a'zâsını 'araĝ-ı gül ve 'araĝ-ı ĝâv-zebân bile süre bir niçe mişķâl tâ ĝâyet ki cemî'-i (a'zâsına) 'araĝ gele ba'de zalik cemî'-i bedenini ol cirm-i bākî ile ĝasl ide bi-fazli'llâhi ta'âlâ cümle teni a'râz-ı maĝûfeden ve emrâz-ı müzmineden şihĝat bula ve bu iki erba'in eger aĝyânen bādâm-ı kıandı ve enâr-ı şîrîn ve tuffâh-ı şîrîn ve tatlu ayva (257b) iştihâ iderse biraz tenâvül itse câyizdür çün ol cevân-ı hâk-nihâd ve pāk-i'tikâd havâş-ı bîh-i çîniden bir miķdâr taķrîr itdi muşâĝabet (ĝatm) olup müfâreķat lâzım ĝeldükde muşâfaĝa (ve) mu'ânaķa idüp derûn-ı ĝayretten biri birimizi leb-i ĝasret ile bûs idüp vidâ'laşduĝ eşnâ-yı vidâ'da beyt:

Cüz şerbet-i zehr nîst der-câm-ı vidâ'

Güm bād zi-'arşâ-i cihân nâm-ı vidâ'

tevaĝķu' olunur ki çüb-ı çînî isti'mâl iden eger faķîr eger aĝniyâ şimdiki sâ'âtde ve sâyir evķâtda zıkr-i ĝazret-i Perverdigârı ve fıķr-i şalavât-ı Resûlu'llâh 'aleyhi efdâlü's-şalavât ve ekmelü't-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

tahiyyât derûn-ı hâtırdan bîrûn kılmaya ve bir ân ve bir sâ‘at gâfil olmaya ve dâyim (258a) ü'l-evkât tahâret üzre olup zühd ü taqvâya çalışa ve hemîşe dest-i irâdet ile dâmen-i tevbeye yapışa ve bu risâlede fevâid-i çüb-ı çînî beyân iden fakîrû'l-hakîr Mevlânâ Mahfî şâ‘ir-i Gilânî’ye hayr du‘â ile yâd itmesine ihsân dirîg buyurmaya ve hafî ve nihân buyurılmaya ki feyz-i fazl-ı Raḥmân-ı Raḥîm ile bîh-i çînîden şifâ-yı ‘azîm bulunmasına şâyibe-i şübhe yokdur velikin bu risâlede zıkr olunduğı üzere perhîz itmek ri‘âyetinde bisyâr ‘azâb-ı elîm çekmek elzem ve ihzâr esbâbında ve şerâyiğ (ve) âdâbında zer ü sîm-i bî-şümâr harc olunmak lâzım ve ehemm olmağın bu mübârek devânuñ isti‘mâlinde ziyâde ‘usret ve gâyetle şu‘ûbet çekilmek muḥarrerdür. Cenâb-ı Haḫdan recâ idertiz ki eger emîr-i kebîr (258b) eger vezîr-i müşîr eger cevân eger pîr eger ğanî eger fakîr hîçbir bende-i bî-çâre bu maḫûle belâya ve bu maḫûle renc ü ‘anâya giriftâr olup hîçbir vech ile emrâz-ı müzmineye mübtelâ kılmaya ve bu nev‘ ile tedbîr ve ‘ilâc için tayife-i eṭibbâya muhtâc olmaya tâ kim bu nev‘e zarûret ve bu maḫûle riyâzet ile ‘uḫûbet görilmeye ve hîçbir müstemend-i derd-mend bâb-ı eṭibbâya niyâz-mend ü hâcet-mend olmaya bi-fazlihi ve keremihi mışra‘:

Yâ Rab du‘â-yı haste-dilân müstecâb bād

el-ḫamdü’lillâhi ‘ale’t-tamâm fi’l-ibtidâi ve’l-iḫtitâm kıt‘a:

Ḫaḫ ta‘âlâ fazlıla mâh-ı Receb

Bu risâle didüm itdüm müstakîm

Bir iki üç dil muṭâbıḫ eyledüm

Ḫaḫdan oldı bu ‘inâyât-ı kerîm

Ger göreydi bir nazâr Mollâ Sürür

Öñine şalar idi başın çü mîm

(259a)

Kim ki gördi âferînler oḫudı

Bârek Allâh Maḫfiyâ sensin ḫekîm

Ḫaḫ saña innâ hadeynâhu’s-sebîl

Eyledi erzânî ol Rabbü’r-Raḫîm

Ger şorarsın târîḫin ey ehl-i dil

[Hem] ṭoḫuz yüz altmış üç oldı muḫîm (963)

Turkish Studies

kıt'a:

Ḳādirā sehvi vü taḳṣīri ki āmed der-pezīr
Yā İlähe'l-'ālemīn cürm ü günāhum der-güzār

Her kesi-rā yādigārī der-cihān māned yaḳīn
Der-cihān bī-şek sühen māned zi-Maḥfī yādigār

der-şifat-ı ma'cün-ı çüb-ı çīnī gūyed

Bir rivāyet Maḥfī'den işit hemān
Tā olasın ser-firāz-ı ins ü cān

Ol ki eyler mi'deyi her dem ḳavī
Dār-çīnī zencebīl ü maştakī

Cevz-i būye ḳarnafīl ü ḳāḳūle
Sa'd-ı Hindī bāsebāse ubūle¹⁰

Sünbül-i hoş-bū gerekdür kim aña
Tā dimāguñ tāzeler her dem saña

Çüb-ı çīnī iki yüz elli direm
Ġayr-ı eczālar durur onar direm

(259b) Çüb-ı çīnī şekker ile cūş idüp
Köpügin alup (ü) bir sā'at ḳoyup

Ba'd-ezān eczāların dögmek gerek
Çünki sensin ḥikmet ile müşterek

İsm-i ma'cün çüb-ı çīnī cān ola
Ḥabbesi her derde ol dermān ola

¹⁰ Sözlüklerde bāsebāse ve ubūle kelimeleri bulunamamıştır. *Burhān-ı Katı*'da besbāsâ ve ubûl kelimeleri vardır. Besbāsâ vezin gereği, ubûl ise de vezne uymamasına rağmen kafiye ve anlam gereği bu şekilde okunmuş olmalıdır.

Ger şorarsañ nicesi yimek gerek
Bir mişkâl şabâḥ u bir aḥşam gerek¹¹

Kim ki yidi iki mişkâl-i tamām
Ber-murād ola cihānda müstedām

Maḥfî cem‘ itdi bu eczā-yı kibār
Kim cihāna ḳala andan yādigār

Bu risāle fî-sebîli’llāh için
Eyledi Maḥfî bu ḥayru’llāh için

der-tārīḥ gūyed

Nazar ḳıl ḥekīmā derīn köhne deyr
Didi Maḥfî tārīḥ el-‘ilmu bi-ḥayr (sene 963)

ḳıṭ‘a:

Bu risāle dimek için aḡa virmişdür buçuḳ
Dest-gīr-i derd-merdān ḥazret-i Ya‘ḳūb Aḡa
Der-seḥā vü luṭf u iḥsān hemçü Ḥātem nām-dār
Ḥalk-ı ‘ālem cümle dir Ḥaḳdan bula ḥayren cezā

(260a)

Devlet ü ‘ömr ü sa‘ādet bād yā Rab yāvereş
Şıdḳ ile Maḥfî oḳur vird eylemişdür bu du‘ā

Tā buved seyr-i meh ü ḥürşīd ber-rüy-ı felek
Devletüñ ola çü māḥ [u] ḥür hemişe bā-şafā

Āmīn (yā Rab)

¹¹ Bu mısranın vezni bozuktur.